

JINDŘICH MANN

*Praha, iki
pareikalavimo*

Iš čekų kalbos vertė

Vytas Dekšnys

Sofoklis

VILNIUS, 2021

MATEMATIKOS MOKYTOJO TEORIJA

Kartkartėmis man sapnuojasi tėvai. Jie mirė prieš dvidešimt metų. Kartą vėl susapnavau tėvą po ilgesnės pertraukos. Tai buvo savotiškas sapnas. Bet juk kiekvienas sapnas – savotiškas. Dar daugiau, egzistuoja, nors šiais laikais ir ne visai pripažinta, teorija, kad visas mūsų gyvenimas – tiesiog sapnas.

Su šia įstabia hipoteze mus supažindino devynmetės mokyklos matematikos mokytojas ponas H. Pamėgau jį, galy nédamasis su tiksliaisiais mokslais. Virš mano ketvirtame suole įtvirtintų pozicijų tvyrojo neatpažįstama ir tikriausiai vienpusė simpatija, tolygiai plevendama sklidusi per fronto liniją iki pat numanomo priešininko, dažnai tamsiai mėlynu, regis, dryžuotu kostiumu, su kaklaraiščiu, parištu po pageltusia marškinių apykakle. Pamėgau jį dėl matematikos dėstymą papildžiusios tobulos choreografijos. Aiškindamas vektorinę sandaugą arba dviejų nežinomųjų lygties slėpinius, kaskart raminausiai tolygiai, elegantišku šokėjo žingsniu jis žengdavo nuo savo stalo link mokinių suolų. Kilnojo pušiausvyrą nuo kojos ant kojos vilnijančiu ritmu, bene rumbos, užtikrintomis, griežtomis žingsnio variacijomis. Šiame kelyje pirmyn ties trečiuoju suolu ponas H. sulinguodavo ant dešinės kojos pirštų. Įsitempęs iš lėto siūbuodavo iki

pat galutinio taško, kuriame sustingdavo ant rudo pusbačio galiuko, visiškai nepaisydamas Žemės laiko bei traukos. Paskui, tarytum kam nors pamojus, neklystamai grakščiai sugrįždavo į ankstesnį ritmą ir nusileisdavo ant kulno. Judėdamas toliau, pamažu loštelėdavo atgal. Taip logiškai, natūraliai pasikeisdavo judėjimo kryptis. Ponas H. parslinkdavo, tarsi laikrodžio švytuoklė, atgal prie laiptelio ir iš ten pernelyg negaišuodamas vėl iškeliaudavo suolų link.

Kai šitaip dėstydamas nepermaldujamai prisiartindavo prie manęs (ir prie slepiamų nelegalių veiklų – „laivelių“ žaidimo, meilės laiškų rašymo ir pan.), sėdinčio ketvirtoje eilėje, kaskart galėdavau kliautis, kad laiku atšlys.

Kartą ponas mokytojas H., visiškai įprastai ir kartu kaip visada virtuoziskai savuoju nepamirštamu žingsniu artėdamas prie posūkio taško, trumpai paliko algebrą nuošalyje ir supažindino mus su gyvenimo-sapno teorija. Bevardžiams šios kurioziškos teorijos šalininkams jis bemat pasiūlė atsigtulti ant bėgių, prieš pat atriedant greitajam traukiniui, kad šis pervažiuotų kojas. Tikriausiai būtų vieni niekai – juk tai nutiktų tik jų sapne! Kodėl gudrevioms to nepadarius? Aha!

Kaip linksmai juokėmės iš tokių rinktinių minties žabangų! Ne iš piktdžiugos dėl žiauriai suluošintų sapno filosofų. Ir net ne iš to, kaip patys atskleidę savo hipotezių trapumą, apimti panikos, jie spruktų nuo bėgių, vos išgirde švilpiant lokomotyvą.

Juokėmės, nes tą akimirką galėjome pamiršti stropius kooperatyvų traktorininkus ir kombainininkus, kurie lyg patrakę ir, žinoma, visi skirtingu greičiu išrieda iš taško A į tašką B, sukurdami neregėtai sunkų matematikos uždavinį. Ypač jei kuris nors dar ir važiuoja užuolankomis.

Vėliau mano žmona pasakojo, kad ponas mokytojas H. buvo išmestas iš mūsų mokyklos 1968 metais, atėjęs rusams – taip sakoma šiek tiek supaprastinant. Tas kvėša atsisakė pasirašyti privalomą dokumentą, kuriame parašyta, jog pasirašiusysis tiesiog pripažįsta, kad šie atėjo.

Kalbama, kad ponias H. taip užpyko ant vyro – už tai, jog šis atsisakė pasirašyti tokį paprastą dalyką, su kuriuo daugelis susitakė nemurmėdami, – kad jam už bausmę teko apsigyventi vonioje.

Ar ten jam lašėjo iš čiaupo į praustuvą vanduo? Ar ir ten ponas mokytojas H. dėvėjo savo tamsiai mėlyną kostiumą su dryželiais? Ar kasdien tiksliai ir kartu elegantišku šokėjo žingsniu žingsniavo nuo vandens šildytuvo iki vonios? Ar vilnijančiu ritmu kilnojo pusiausvyrą nuo kojos ant kojos? Ar, žengęs keturis žingsnius, grakščiai sulinguodavo ant dešinės kojos pirštų ir sustingdavo, nepaisydamas Žemės laiko ir traukos, kad netrukus vėl lygiai nusileistų ant kulno ir, kaip ir pridera loštelėjęs atgal, grįžtų užiančio šildytuvo link? Ar vonios kambaryje tam pakako vietos?

Taigi mano tėvas jau daugiau kaip dvidešimt metų miręs. Taip neseniai buvo ir mano sapne. Tačiau tenai, sapne, jis šiek tiek, vos pastebimai, krutino akių vokus ir kaskart tik dar kiekiau juos suspausdavo, tarsi vaikutis, kuris, apsimesdamas miegas, staiga suvokia, kad markstydamasis išsiduoda. Mėgina paskubomis, taigi karštligiškai (juk vaikutis!) ir dėl to – bergždžiai taisyti klaidą. Norėjosi pasakyti tėveliui: „Ei, pabusk ir nustok jau būti toks visai miręs.“ O pats sau – vis dar, žinoma, per sapną – pridūriau: „Kas jam belieka, ką tik taip kvilamai išsidavus.“

Paskui savo paties sapne pajutęs troškulį pabudau. Nubudau tamsią mėlyną naktį, žvaigždės mirgėjo ir žiburiavo

už lango virš kalnų kontūrų – kaip tik buvau Dolomituose, Madona di Kampiljuje. Patyliukais, kad nepažadindčiau žmonos, nusėlinau į vonią.

Šaltas vanduo iš čiaupo tekėjo man tiesiai į gerklę.

Gerai, pasakiau sau, dabar jau mėginsiu parašyti... tą knygą... apie tėvą ir motiną, ir dar apie Prahą. Žinoma, ir apie juodąjį angeliuką, nepamiršiu ir neatiduoto radijo, ir kaip pasirodžiau Nacionalinio teatro scenoje. Neturėčiau palikti nuošalyje ir žalio rašalo...

Tiek to, dabar bus geriausia, jei iškart eisiu miegoti. Kada išties paskutinį kartą mačiau tokį puikų žvaigždėtą dangų?

JIS JAU PRISIGALVOS

Prahoje, Podolėje, yra senas geležinkelio tiltas per Vltavą. Šalia bėgių, griežtai nuo jų atskirtas, driekiasi pėsčiųjų takelis. Nuo jo mačiau po mumis tuščią krantinę, plačią upę, o kitame krante – apleistus fabrikus su aukštais kaminiais. Aukščiau palei upę, tolumoje, tarp vandens paviršiaus ir debesų, didingai dunksojo Hradčandai. Atrodė netikroviški, tarsi priklausytų svetimai, gal ir visai atskirai teritorijai.

Man buvo treji ar ketveri, kai su tėveliu išėjome pasi-vaikščioti. Sustojome ant tilto. Pro mudu iš vieno kranto į kitą nubildėjo traukinys. Takelis virpėjo mums po kojomis. Kažkas žiūrėjo pro ekspreso langą – susijaudinęs jiems pamojavau. Balkšvi garvežio dūmai akimirksnį tvyrojo ore, paskui pamažu ėmė leistis į upę, lyg kokio kauštelėjusio viengungio šalikas.

Mano tėvas buvo vardu Ludvíkas Aškenazis. Maždaug nuo šeštojo dešimtmečio vidurio iki 1968-ųjų, kai paliko šalį, jis Čekoslovakijoje buvo gana garsus ir mėgstamas rašytojas.

Kartą tėvas man pasakojo, kad jo tėvas, taigi mano senelis – šio pavardė, bent jau taip numanau, irgi buvo Aškenazis (net jei rašoma šiek tiek kitaip), o vardo nežinau, – dažnai susikaupęs mąstydamas. Susimąstęs jis, be kita ko, nuolat

paremdavo apsunkusią nuo minčių galvą kairės rankos smiliumi: kairįjį smilkinį atremdavo į kairįjį smilių. Taip dažnai, ir dar kaskart toje pačioje vietoje, kad galiausiai smilkinyje atsirado maža duobutė, lygiai to smiliaus galiuko platumo.

Mano mama buvo vardu Leonie Mannová. Galūnė „ová“ reiškia, kad tai moteris. Sakyčiau, gramatikos požiūriu būtų kilmininkas. Ko, kieno ta moteris? – klausiamo antruoju linksniu. Atsakome. Padori mergina iš pradžių priklauso tėvui, o po vestuvių – vyrui, grynai kalbos požiūriu.

Kai mano motina, dar seniai prieš man gimstant, gyveno Vokietijoje, kur kilmininkas nebuvo palikęs pavardžių dar yboje jokio pėdsako, jos pavardė buvo Mann. Po 1933-ųjų (tais metais Vokietijos reichskancleriu tapo Adolfas Hitleris) ji atsikraustė į Čekoslovakiją, ir tada jos dokumentuose čionykščiu papročiu atsirado įrašas „Mannová“. Mergautinę pavardę pasiliko ir vėliau, ištekėjusi už mano tėvo. Vėlesniau me jos pase, kai maždaug po trisdešimt penkerių metų sugrįžo į Vokietiją, vėl buvo įrašyta tiesiog „Mann“. Per klaidą. Ta klaida išaiškėjo tik po jos mirties. Ant kapo mums teko užrašyti Askenazy, nes, pasak kapinių valdybos, juk negalėjo jos pavardė būti Mann, jei buvo ištekėjusi už mano tėvo.

Negali ginčytis. Buvo susituokę ir atsidavę vienas kitam, visomis šių žodžių prasmėmis. Buvo sutuoktiniai. Beveik visą savo suaugusių žmonių gyvenimą, bet ne visuomet. Pavyzdžiui, man gimus, taip nebuvo.

Pavardžių klausimas mūsų giminėje sudėtingas.

Kiekvienas turi po dvi močiutes ir du senelius. Tačiau aš niekad nesu sutikęs nė vieno iš tų keturių žmonių. Apskritai daugelį metų nemačiau nė vieno tikro giminaičio, jei neskaičiuosime brolio ir tėvų.

Lankydamasis pas draugus sutikdavau įstabų būrį visokiausių įmanomų tetų, dėdžių, tėvų dėdžių, pusbrolių iš motinos ir pusseserių – iš tėvo pusės, žentų ir jų sūnų iš kitos santuokos, kurie, kaip ir pusbrolio uošvė, savo ruožtu turėjo savo brolių ir seserų, kai kuriuos – pusiau tikrus ar iš kitų tėvų santuokų. Per gimtadienius ir kitas šventes sulaukęs kvapą stebėdavau, kaip atrodo išsišakojęs tikrų prahiškių giminės medis.

Mano vaikystės metais hierarchijos viršūnėje buvusios močiutės virė puikias sriubas. Su kepenų kukuliais, kartais – ir be jų, jei receptas leisdavo pagardinti kuo nors kitu. Šalia būdavo ir seneliai, dar viešpaties imperatoriaus laikais kovoję prie Pjavės.

„Dėdė A. siaubingai gobšus“, „Tetulė B. ištekėjo už komunisto, bet jis padorus žmogus – miškininkystės inžinierius...“, „Seneliui jau prastai, žinot, širdelė...“, „Ne, ji važiaavo į Bulgariją, už tą kelionę jau sumokėta...“, „Dėdulė K. nusipirko šunelį – šnaucerį, druskos su pipirais spalvos, labai mielas...“, „Ne, tai ne jo sūnus, jo sūnus – motociklų lenktynininkas, bet jau nebelenktyniauja, įjunko gerti...“, „O jo broliukas vedė geležinkelininkę, ji turi savo iešmą ir trobelę, dėvi mėlyną uniformą ir nesikalba su teta C., abu nesikalba, teta reikalauja grąžinti jos skrynią – žinoma, su visu turiniu...“

Tyliai šurmuliuojančių giminių, dažniausiai susieinančių prie Kalėdų eglutės, neretai prie gimtadienio torto ir kartkartėmis – švenčiant įgytą inžinieriaus diplomą, siaurame mūsų šeimos ratelyje nebuvo.

Tie, kurie liko gyvi po Antrojo pasaulinio karo, teoriškai egzistavo, bet iš tiesų jų nebuvo – jie gyveno nepasiekiamose

tolybėse. Paslaptingoje planetoje, Andromedos ūke ir penktame jo matmenyje. Už geležinės uždangos. Dar daugiau – tarp jų ir mano motinos (jei kalbėsime apie jos palankumą) nuo senų laikų tęsėsi neišspręstas, ilgą laiką mano nesuprastas ginčas, slypintis už niaraus tylėjimo. Tačiau aš juos – nepažįstamus, neaiškius ir nerealius tarsi mitinius, visiškai man nesvarbius gimines, gyvenusius keistą gyvenimą keistuose svetimuose kraštuose, – deklaruodavau.

Komunistų generalinių sekretorių valdžios metais – o šie truko ilgai – buvo visuotinai įprasta pildyti sudėtingas anketas. Jos turėdavo informuoti vertintoją, kuriai klasei priklauso pasirašiusysis. Buvo turima omenyje ne tai, ar jis lankė 1-ąją A, ar baigė mokyklą lankydamas 12-ąją A, bet tai, ar jis ir jo protėviai yra, ar nėra darbininkų, valstiečių arba, priešingai, išnaudotojų klasės atstovai (o tada jau niekam neberūpėjo, į kurią klasę buvęs išnaudotojas nugarmėjo už bausmę). Arba ar tai kartais nėra paslaptinga darbo inteligentijos klasė – pavyzdžiui, mokytojas arba projektuotojas. Žmonių likimus akivaizdžiai ėmė lemti tam tikra pavėluota induistinės kastų sampratos versija. Taigi šiose anketose derėdavo pranešti, kurie aptariamos giminės nariai (o eilė ateidavo kiekvienai) gyvena užsienyje ir nuo kada.

Gyventi užsienyje buvo labai įtartina ir neparanku. Ne tam, kuris ten gyvena, bet tam, kurį su tokiu gyventoju siejo giminystė. Ypač jei užsienyje (kapitalistiniame – kitur niekas negyveno, nes ką ten veikti) šis gyvena nuo stebuklingų 1948-ųjų. Tada iškart būdavo nejuokiamai aišku, kodėl minėtas giminaitis išvyko į užsienį. Piliečiai, žinodami, kad nuopuolis į neliečiamųjų kastą sukeltų dar daugiau vargų, nei ir šiaip tekdavo patirti, kaip įmanydami gynėsi išsisuki-

nėdami, nutylėdami ir neigdami. Stodamas į VBLM – taip buvo trumpinama vidurinė bendrojo lavinimo mokykla – pildžiau tokį klausimyną ir jame stropiai išvardijau visus tuo metu man iš mamos pasakojimų žinomus gimines, visus jos dėdes, pusbrolius ir pusseseres. Į papildomą klausimyną sukūrusio lyriko klausimą „Jei yra užsienyje gyvenančių giminių – kur jie gyvena ir kada paliko Čekoslovakiją?“ įžūliai atkirtau: „Čekoslovakijos nepaliko, nes niekad joje negyveno.“ (Tai nebuvo visiška tiesa, bet to dar nežinojau.)

Sunku pasakyti, ar taip parašiau iš kokio nors priešgyniavimo, vedamas luominio (nežinia, koks luomas tai būtų) išdidumo, ar priešingai, klusniai nusilenkdamas viršesniesiems, nuo kurių niekas nenutylima – vis tiek viskas atsiskleis, vėlų vėliausiai per kankinimus. Bet tai buvo septintasis dešimtmetis, kai klausimynai jau šnarėjo tarsi praėjusį rudeni nukritę lapai, prasidėjo kitas metų laikas, o mano atsakymų tikriausiai niekas rimtai nebeskaitė.

Bet kokiu atveju ta giminės dalis du ilgus mano gyvenimo dešimtmečius miglotai šmėžavo kažkur ties horizontu ar veikiau – už jo. Vienas ar kitas, miręs ar dar gyvas, pelnęs didesnę ar menkesnę šlovę. Kartais koks nors mamos dėdė ar pusbrolis išnirdavo knygyne ant storos knygos viršelio. Kartais – stalčiuje užsimetusioje nuotraukoje. Vokiškos pavardės, beje, Prahoje gana dažnos. Prahos telefonų knygoje be vargo rasite kelis Mannus.

Tačiau tuose plonyčiuose, tirštai prispausdintuose puslapiuose Aškenazis buvo tik vienas – mano tėvas.

Jo pavardė – puikiai prisimenu – nedavė ramybės mūsų namų valdytojui ponui A. (valdytojos užkuriui, nes pareigas užėmė jo žmona).

„Tavo tėvelio tokia ypatinga pavardė, – kamantinėdavo jis mane, – kokia nors vengriška, ar ne?“

Tai juokdarys! Priešingai nei aš, šešiolikmetis, jis tikriausiai puikiai žinojo, kad Aškenaziai nėra finougrų kilmės. Tačiau manęs tada nestebino – Aškenazis ar Segedinas? Didelio skirtumo negirdėjau.

Šiaip ar taip, man pačiam užteko mūsų šeimos. Mūsų pakako, kad visi susirinktume prie Kalėdų eglutės ar gimtadienio torto. Inžinierių laipsniai šmėžavo tolimoje ateityje, kur pasiliko iki šiol.

Pilki auliniai, ties kulkšnėmis papuošti kailiuku, baugščiai peržengė didžiulio pastato slenkstį. Juos avėjo pirmos klasės mokinė – tiksliau pasakius, netrukus turėjusi ja tapti mergaitė. Atlikau tą patį vaidmenį – buvau vos per žingsnį už jos, kai tą Rugsėjo pirmąją išžengėme į naują gyvenimą. Veikiai ji pradingo man iš akių liūdnoje laiptinės pilkumoje.

Mokyklos, į kurią atėjome, pastatui jo statytojai, nors ir su tam tikra atsarga, suteikė secesijos bruožų. Tai nutiko prieš daugybę metų, Austrijos-Vengrijos monarchijos laikais. Sakyčiau, kad architekto užmojai buvo dvejopi. Jo vidinė prieštara liko neišspręsta. Tas žmogus niekad aiškiai neapsisprendė, kam suteikti pirmenybę: secesijos ornamentams ir elegantiškam optimizmui ar geometrijos griežtumui. Galiausiai vis dėlto pasirinko griežtąjį variantą. Išties galbūt niūrioji versija įsivyravo be jo noro, veikiau per tai, kas dešimtmečius gėrėsi į tą pastatą iš vidaus ir atkakliai bei nuosekliai patyliukais ėmė jame viešpatauti.